

TAKÁCS PÉTER

ADY ÁLDOTT ÉS ÁTKOZOTT ÉRMINDSZENTJE (I.)

■ A lírai ihletésben dúskáló Kárpát-medencében is nehéz olyan településre találni, amit tökéletesebb műalkotás idézne az emlékeztünkbe, mint Érmindszentet *Ady Séta bölcsőhelyem körül* című költeménye. A falu bemutatását a távolról érkezők határra csodálkozásával, a *Bence* nevű *domb* megnevezésével indítja a költő. A „szelíd, széles domb s méla lanka” nyugalmat, kellemes derűt, optimista hangulatot sugall. Képzletben hűs szellő incselkedik a látogatókkal a nyári forróságban, miközben elménkbe férkőzik a rejtőzködő múlt Európát formáló történelme: „Tán klastrom állt itt egykoron.” Bővebb magyarázkodás nélkül is sejti az elme, hogy a pogány honfoglalókat Európa értékrendjéhez szoktató bencések lakták a klastromot, akik máig kísértenek imaházuk fehér ködből formálódó tornyának víziójával és a tűnő idő által a múlt árkába süllyesztett harangjuk regéket idéző, lelkiismeretet zaklató hangjával.

A szelíd természet illúziója és a talányokba burkolt évezrednyi múlt együttvalósága pajzánkodik a hazalátogató Adyval és a társul mellé szegődött Lédával. Patakcsörgedezés és múltbeli dicsőség csalogatja a faluhoz közelebb az alkalmi vendégeket: „Ez itt az Ér, a mi folyónk, / Ős dicsőségű Kraszna-árok.” A birtokba vett világ, a dicsőséges honfoglalás. Kicsit nagyzó, kicsit büszke történelem. Az „ős dicsőségű” foglалás előtt itt meghúzódik fölötti győzelem adta az egy másik Ady-költeményben megidézett (a „Töhötöm seregéből elmaradt... jámbor, görögös, kopottas...”) Barla diák birtokába az Ér vizet, a Kraszna cserepes földű medrét és a Szilágyság fűvét. Boldog múltra emlékezve emelkedne a kebel, ívelne a magasba a fehér ló legendája. Az Ér medréhez érve azonban megkeseredik a lélek: „Most száraz, szomorú, repedt.” Csónakot ringató, halnevelő víz helyett boszorkányos átkokkal és holt virágokkal telt meg az Ér medre. Derű, élet és vidámság helyett csak holt virágokat kínálhat asszonyának a költő.

A száraz kórót termő Kraszna-árkon túl egy volt falun, az elsüllyedt, a türk horda

dúlta Kótón keresztül vezet az út az Ady-kúriához. A kézzel tapintható, szemmel látható reáliák után csak az érzelmi azonosulással feldolgozható legendák, szimbólumok, a végzet felé sodró ómenek ülik meg a Mindszentre beérkezők lelkét. Szinte a szemünkbe – vagy még inkább a lelkünkbe – szűr, ahogy Ady körbemutat: „Ez itt falu, az én falum.” Külön nyomatékosítja az összetartozásukat: „Innen jöttem és ide térek...” A tévedés, az elmélázás lehetőségét kizárva néven is nevezi: „Mindszentnek hívják” – de a szentek üdvözülésében kételkedő protestánsként továbbfűzi a gondolatait: „haszttalan, / Mert minden gonosz rajta van...”

Az ezotéria szférájából hirtelen jankiáltást kipréselő fájdalommal rántja vissza a kalandozni vágyó képzeletet a történelem és a sors kizsigerezte hétköznapiokba: „S itt, jaj, átkos, fojtó az élet.”

A szülőfaluvall, a lelki, szellemi és fizikai bolyongásnak nekilódító, indító és visszaváró fészkével, szomorú sorsú otthonával való azonosulás megvallásával zárja a verset: „Ez itt pedig magam vagyok, / Régi tüzek fekete üszke.” Az azonosulás mélysége és teljessége döbbenetes: ahogy megcsúfolta a történelem a büntelenségre, boldogságra, a megélhető élet szépségeinek, tisztaságának a birtokbavételére és az üdvözülésre vágyó és felszánt falut, ahol anno a fehér csuhás bencések klastromát is befogadták, úgy csúfolta meg, égette üszökké a tisztaságra, az élet teljességének birtoklására vágyó lelkét neki is a sors, a végzet. A nyári kánikulában halálvirágot termő, cserepes földde szikkadt Kraszna-árok és az Ér-meder hasonlatos, inkább talán azonos a „régii tüzek fekete üszkévé” égett költő lelkével. Törvényszerű, hogy e fölött a halálba hervadt táj és kormos üszökké szenesedett lélek fölött „végzet-szél füttyül”. Ennek a képzeletet inspiráló, ezeregy történelmi motívumot, megannyi mitikus és ezotikus jelet a költemény érzelmi világába és gondolatkörébe kapcsoló kettős szimbólumnak a lényege a minden mindegy határára, a pusztulás pe-

remére érkezett, önmagát szépitgetések nélkül megmutató költő. A végzet beteljesülése előtti állapotban kínálja Lédának az átkokkal, gyűlölettel könnyített elfutás, menekülés lehetőségét ebből a mérnöki pontossággal és matematikai szigorúsággal bemért romvilágból vagy az „ujjongva büszke” elköteleződést. Míndszenttel, a magyar sorssal és a költővel való azonosulást.

Ennyi ennek a végzetesen súlyos, sorsszerű és könyörtelen azonosulásnak a „meséje”. Gazdagon burjánzó motívumokkal, fantáziát serkentő szimbólumokkal, racionális utalásokkal, magas hófokon izzó érzelmi hevülettel és az egyetlen otthon fészeknyugalmával vonzza magához a költemény Ady életművéből a rangos versek sorát és magánéletének megannyi mozzanatát. Ha az épületeken, a mezei munka eredményein, a hitet őrző templomokon és a harangok szavát szerteküldő tornyokon, a települést meglakó emberek egyéni és közösségi alkotásain túl van valamiféle különös lelke, kézzel tapinthatatlan mágiája, a spirituális aurába és a transzcendens érzéklettségbe gyökerező sajátja egy településnek, és a történelmet lírai formába öntő versnek, azt Érmindszentet illetően Ady utánozhatatlan tökéletességgel szintetizálta a *Séta bölcsőhelyem körül* című vallomásában.

Kijelölt helyét az életműben olyan versek „magyarázzák,” mint a kivételesen négy szavas címmel üzenő, *Az Értől az Óceánig* vágató költői diadalmenet. Köréje gyülekeznek a felbecsülhetetlen értékű, az igazán máig megfejtetlen istenes versek. Érmindszenten születik meg Ady Jézuskája, és itt feszítik keresztre a Krisztusát. Hetyke kamasként itt gyűjt nótára a Megfeszítettel is perlő apjával együtt a Krisztus-kereszt látán, és férfitá érve itt emel kalapot a behavazott Krisztus-kereszt előtt. Elszakíthatatlanul ide láncolja az Édes, a zsörtölődő, az étellel elégedetlen apja s megannyi rokona. A falucska temetője lesz az elmúlás szimbóluma. Bűnbánón felsóhajtv a élettékozló orgiákból, tiszta önmagát, patyolatfehér ártatlanságát és vágyva álmodott gyermekévei karácsonyát csak itt találja meg.

Nemcsak tartalmilag, formailag is tökéletes alkotás a *Séta bölcsőhelyem körül*. Az aranymentés (három aránylik a kettőhöz) mértéke nemcsak a költemény egészért, racionális és mitikus világát, a versszakokon belül a sorok meglevenítette lényegét, hanem a versben megjelenített reáliák és mitikus elemek, szimbólumok uralmát is szigorú szerkezeti egységbe rendezi. Olyan ez a mű, mint az Érmellék, mint a Szilágyság régiója, mint az évezrednyi történelmi cselekvésekből megépült katedrálisban felhangzó zoltár. Feleselnek benne a múlt és az eljöv-

vendő idő valós és elképzelt történései az emberi szív vágyaival, elkötelezettségeivel és a józan realitással. A materiális és fogalmi valóságnak ez a ritkán tapasztalható játéka – a ráutaló földrajzi nevekkal – a honfoglalás pogány vadságát és győzelmi örömet váltogatja a bencés rend alfabetikus műveltséget és európai értékrendet meghonosító emelkedettségével. Erre az egymást kizáró, de történelmi szigorral feleselő életderűre romboló erővel törnek rá a türk hordák, átkos pusztítással küldve a történelem mélyrétegeibe a csak nevükben vagy csak a költői képzetben fennmaradt falvakat, klastromokat. Tömörebben és igazabban kevesen tekintettek még át ilyen történelmi távlatot és példátlan azonosulást a történelemmel, mint amit ebben a versében Ady.

Nem az egyetlen alkotása Ady-nak ez a vers szülőfalujáról. Szerkesztői kérésre prózában is emlékezett Míndszentre, novelláiban is megjelenítette, mindig kiemelve a hétköznapok unalmából és tompa egyhangúságából. Hol tagadta, hol visszafogadta, hol dicsérte, hol átkozta, hol menedéknak, búvóhelynek, bajaira, szenvedélyeire írta, máskor meg átkozott, pocsolyás, sáros, léleknyűzó, embercsúfoló vágytetemőnek tekintette. Hasonlatosnak a poétát káromkodásra kényszerítő Hortobágyhoz, az öreg Kunné lakhelyéhez, a magyar Ugarhoz. Szürke unalmat, tompa közönyt azonban sohasem érzett iránta. Átkozta, verte, ostromozta, amikor csak tehetett, vagy a bánat és a magány rákényszerítette. A testét is, a lelkét is, a képzeletét is kilopta belőle. Mint kígyó, vízisikló vagy gyík a bőrét, úgy vedlette le magáról. Máskor meg az élet és a sors számára megőrzött egyetlen menedékebe tért meg hozzá bűnbánó alázattal és a tékozló fiú arcpírulásával.

A sose volt ködtornyú bencés klastrom, a múltba süppedt mélységből felkengő harang, a türk horda dúlta lléd, aminek a nevét – a vers kedvéért – az elmúlással és a pusztulással esztétikusabban összecsengő Kótóra (Nagykoltó néven Míndszenten valóban létező dülönév) cserélte. A Bence, az Ér, a Krasznára mocsarasított Rajhát patak nem az oklevelezés hamisságot is tűrő csalárdágai, hanem a teremtés zseniális szabályai szerint helyezkednek el Érmindszent kánikula szikkasztotta határában.

A falut Ady itt ringó bölcsője, verses és prózai alkotásai emelték a gyorsan fogyó érdeklődők emlékezetébe. Ha életében történik, talán megtiltotta volna, hogy Ady-falvára, majd Ady Endrére kereszteljék, lerombolva mindazt, kifosztva mindabból, amit ő álmodott, s amivel felékesítette Míndszentet.

Maga Mindszent egyébként jelentéktelen falu volt. Fényes Elek 17 mezővárost, falut és pusztát emlegetett geográfiai szótárában e néven, de a mi Érmindszentünkre nem áldozott egy sort sem. Még mostohában bánt vele az elmúlt évtizedekben Kiss Lajos, aki az eddig alkotó nyelvészek tudását összekaparva láthatta, hogy ennek a Mindszentnek 1320-ban már oklevélben írták a nevét Mendzenth alakban. Mégis a Csongrád megyei Szentestől délnyugatra fekvő, oklevélben először 1423-ban szereplő Mindszent etimológiájából utalgat vissza Ady szülőhelyére. Kronológiai érzéketlenségét súlyosbította azzal, hogy a település átkezesztelését 1957 helyett 1959-re datálta.

A pusztulást, a „halálvirágot termő csepepes folyómedret” versbe invitáló Ady jóslata sem háritotta el a rontást Mindszentről. Haldoklik, rohan a megsemmisülés felé ma is. Nincs most időnk az elmúlás jeleit részletezni, de pár másodperc kell jusson arra, hogy odafigyeljünk: Ady életében, az I. világháború végéig 789 (413 magyar, 369 román és hét szláv ajkú) ember lakta. 1992-ben már csak 92 magyart és 83 románt vettek számba a népszámlálók. Akik betekintenek a faluba, látják: azóta sem népesedett meg a költő nevére keresztelt település. Pedig a határa másfél-kétezer lelket is eltartana. Érmindszent határa 1895-ben 3810 katasztrális hold volt, ami a franciák divatos területmértéke szerint 2177 hektár. Ebből 1298 hektár volt a szántó, 563 hektár a szénatermő rét, 277 hektár a legelő, és héthektárnyi a kert. Az összeadáskor hiányzó rész folyómeder, út, termelésből kivont terület. Volt akkor a faluban 135 ház. Ezekben lakott 157 család. A 157 családot 116 önálló gazdaság táplálta. Negyvenegy családfő pásztorként, csőszként, kisbíróként, harangozóként, napszámosként, házi mesterséget folytatva vagy béresként, cselédként kereste a kenyerét. Némelyik lakásban hat, többségükben átlagosan öt ember lakott. Az akkori ország átlagnál ez jobb volt. A vegetációt és a domesztikált állatok szükségletét figyelembe véve a rét és legelő mellett a szántóföldi kapás növények szárával, az árpa- és zabszalmával, törekkkel, egyéb, kényszerből táplálékként szolgáló cellulóz és keményítő alapú melléktermékekkel – krumpli, tök, répa stb. – tarthattak a falu gazdái 600–650 szarvasmarhát, lovat. Fele háznépre jutott tehát négy, másik felére öt számosállat. Emellett a tágas határ családokként két-három sertés, juh vagy kecske tartására is lehetőséget biztosított. Jutott minden lakosra 1,65 hektár, korabeli földmértékkal kicsi híján három hold (2,89 kh.) szántóföld.

Amire szükségük volt, bőven megteremtett a határban. Erdő híján csak fában szütködtek. Meg pénzben. Ez utóbbiban annyira, hogy a büszkeségét és magyarságát a honfoglalásig visszaalmodó Ady 1897 áprilisában Csiky Lajos teológiai dékántól kéri, mentesítené a „húsvét előtti próbaszónoklás alól”, mert „fontos ügyei... hazajönni kényszerítették”, és a visszautazás Debrecenbe „mint szegény embert, érzékenyen sújtaná”. Nemcsak diákkorában, egész élete során társa volt a pénzhiány Ady Endrének. Előfordult, hogy pályája csúcán is heteket kellett emiatt Mindszenten töltenie; vagy éppen vasúti szabadjegye megvonása miatt a jeles ünnepek előtt sem tudott hazautazni szüleihez.

Bármiként osztunk, szorzunk, Érmindszent Ady életében – az akkori magyarországi falvak lakóihoz viszonyítva – a megélhetést, mindenekelőtt a táplálkozást illetően nem volt koldusszegény emberek által lakott település. Ilyetén panasz – szülőfaluját illetően – nem is fogalmazódott Ady tollával.

Végtelen volt azonban a szakadék Ady vágyai és a Mindszent nyújtotta lehetőségek között. Nagyváradra kerülése előtt édesanyjának vallotta ezt meg: „Sohase elégített ki az a remény, hogy mint jámbor törvényszéki bíró vagy főszolgabíró békés, nyugodt életet éljek, óh, nekem izgalom, hír, dicsőség kellett, amiket nálam most nem pótol semmi. Szerettem, szeretem most is édesanyámat, szeretem nagyon, és ezért a szeretetért léptem felsőbb, határozott pályára. [...] Én teljesen az irodalomnak szentelem az életemet [...], én akartam, hogy így legyen [...] Édesanyám is – tudom – bele fog törődni. Talán egy pár év, és büszke lesz a fiára [...], én meg azért megörzöm édesanyám iránt örökre gyermeki szeretetemet.”

Ne olvassuk tovább a levelet, az Ady Lőrincné vigasztaló kisebbik fiútól remélt polgári életvitel és a párbajjal járó kaland okozta zavar elhárítására kért pénzsegély képzeletünkben félresiklatná a tékozló fiú Mindszenthez fűződő viszonyát. Anya és fiú egymást féltő szeretete túlélte a debreceni akadémiával való szakítás okozta vihart. Az „Édes” szeretete önmagában is elegendőnek bizonyult, hogy Ady – minden tagadás, idegenkedés, hátat fordítás, minden ráolvasott mucsaiság, minden elvágyódás és szoborra vágyakozás ellenére – élete végéig „rabja maradjon” Mindszentnek. Az első hazatérésről szóló vers (*Haza*) – az édesanyja szeméből fakadó könnyek és a hazafelé vonatkozó tékozló fiú lelki szorongása ellenére – tartalmában is, megformálásában is erőltette kissé. Formailag nem tökéletesebb az *Itthon* sem. Mégis ez a két mécskanócos plislá-

kolás az első kísérlet arra, hogy költői formába szerkessze azt a vibráló ellentétet, ami az érett poéta létének és költészetének elválatlan lényegévé emeli édesanyját, szeretteit és Érmindszentet.

A szülőfalu, szülőház elviselhető megfontolatlansággal felérő tagadását némileg magyarázza, hogy a cíviszagú parasztpolgárokat dajkáló Debrecen és a kispénzü bankárokat, olykor a hivatalos kamatlábra is pillantást vető uzsorásokat, a provinciális laptulajdonosokat dédelgető Nagyvárad „bolondos, párbajos szenzációhajhászása” helyett a forradalmas Párizs zsi bongása, világvárosi zajgása ígért megváltást az első igazi szerelem bódulatába kábult férfinak. Gondolatban az *El a faluból* félig suta költeménnyel cövekelte ki saját költészete számára a tézis és antitézis hadállásait. Egyelőre anélkül, hogy a Párizs hívása okozta izgalom lázában gondolt volna az antagonizmusból kikovácsolható szintézis lehetőségeire. A tagadni, gyűlölni és meghódítani, megszerezni és imádni való végletek között vergődő elmét és szívet az égtáji, mentalitásbeli jegyek, értékrendbeli metaforák, a szimbólumok és jelképek, az ómenek közötti tévelygés egy időre szembefordította a nyaranta porba és aszályos fulladozásba, ősszel és tavasszal sárba és ködbe, télen pedig hóba és didergésbe süppedt, ingerszegény Érmindszentsel és az anyai könnyezéstől sós ízű csókkal. Az új hajóról még nem a zátonyok elkerülését, a sikeres révbe érés felelősségét vállaló kapitány, csak a váratlanul felbecsülhetetlen értékű zsákmányra szert tett kalóz integet felénk és Mindszent felé.

A szülőfalu fojtogató nyűggé válásának részleteiben dokumentált bizonyítékai vannak Ady hagyatékában. A Varga Ilonához 1899 decemberében, Brüll Bertához és bővülő barátai körének tagjaihoz 1903. október–decemberében írott levelek pontos lenyomatai és kórjelei ennek a gondolati és érzelmi elbizonytalanodásnak, ide-oda ingásnak. „Falun vagyok. Egészen nyárspolgár. Gyógyulok erősen” – szól a költővé válás folyamatának egyik első megnyilatkozása 1899. december 8–9-én Mindszentről, és folytatódik három-négy nap múlva hasonlóan nyugodt hangnemben: „Fogalma sem lehet, édesem, micsoda tucat, falusi életet élek... Vacsorázom, olvasgatok, s 11-kor már

lefekszem [...], néha vendégünk jön, vagy átszánkázom valamelyik szomszéd faluba.” Hihetné az olvasó, hogy már-már megbánta a költőségről álmódó, korábban édesanyjának írt levelét: „Van munkakedvem, sokat írok, és sok egészséges prózai dolgok iránt kezdek fogékonyabbá válni.” Még a télidő sem zavarja: „itt ugyan elég hideg van, de az én érzéseim sokkal nagyobb hideget is kibírnak ám!” December 17–18-án még egy kis cervantesi humor is belefér a tudósításba: „Volt maga már esős időben falun?... Ilyenkor itt nem a szív hullámzik, hanem a sár-tenger. Már kártyázni is úgy tudok menni, hogy lóra ülök. Hátul követ az apródom, a János kocsis személyében, ki szintén lovon cammog utánam... Idilli... paradicsomi életet élek, legfeljebb a kosztümöm különbözik... Így élek én s gyűjtöm az energiát az új munkára. Nagy terveim vannak.” Gazdag zsidó lányval kötendő házassági szándékkal riogatja barátjánőjét, de a közelgő karácsony megejtette a lelkét, és december 21–22-én „kinyílik” az igazi Ady: „Csodálatos, az elmúlt tündérvilágba visszavarázsoló karácsonyi hangulat ejtette meg a lelkem, bűvölte el egész valómat. Mikor levelem olvassa, lenn szárnyalnak már az angyalkák, a kis fenyőágak fel vannak gyertyázva, ünnepelni készül a világ...” Ez az érzés és lelkület élete végéig elkísérte a költőt. A Jézuska az ő számára minden évben Érmindszentsen született meg (*Karácsony* [Ma tán a béke], *Egy jövendő Karácsony*, *Egy megiratlan naplóból*, *Karácsony* [Harang csendül]).

Ugyanezeket kényszerülünk elmondani a nagypénteki halálról, a mindszenti temetőnek a krisztusi áldozat és a saját halála víziójának versbe idézéséről (*Egy régi Kálvin-templomban*, *Közel a temetőhöz*, *A mindszenti temetőben*). Legtiszteletudóbban egy havas Krisztus-kereszt láttán rendült meg. Érett költőként torkán akad a kamasz hetykeség és a férfigóg fakasztotta dal. A behavazott erdőből kitekintő Krisztus-kereszt láttán megemelt kalap költözeti vissza immár sokadik bizonyossággal Érmindszent valóságát és etikáját Ady érzés- és létfilozófiájába: „Húsz éve elmúlt s gondolatban / Ott röpül a szánom az éjben / S amit akkor elmulasztottam, / Megemelem kalapom mélyen. / Ott röpül a szánom az éjben” (*Krisztus-kereszt az erdőn*).